

Razsežnosti sive ekonomije v Sloveniji (1)

V obdobju gospodarskih problemov v sedemdesetih letih, povezanih z energetsko krizo, krizo države blaginje in s krizo »realnega« socializma, so ekonomisti odkrili »panogo rasti«, ki se je upirala kriznim razmeram,¹ sivo ekonomijo. Njen obseg je naraščal kot rezultat dolgoročnih, civilizacijskih tendenc in kot odziv na krizo uradnega gospodarstva. Bistvo prikrite dejavnosti je v tem, da se udeleženci izogibajo raznim davčnim bremenom, togi organiziranosti, omejitvam s predpisi ali odloki, značilnim za sodobna prenormirana, hiperinstitucionalizirana gospodarstva, s tem pa tudi raznim oblikam odtujenosti proizvajalcev od proizvodnega procesa in njegovih rezultatov. S prikrievanjem dejavnosti in zaslužkov skušajo udeleženci racionalno izkoristiti prednosti izogibanja veljavnim gospodarskim, socialnim, pravnim in političnim normam v okviru uradnega gospodarstva.

Razprava o prikriti dejavnosti sive ekonomije se je začela hkrati z analizo obsega in učinkov »neregularnega« ali »podzemnega« gospodarstva v ZDA (E. Feige, 1979, P. Gutmann, 1977) in s preučevanjem »drugega«, »paralelnega« gospodarstva v ZDA (G. Grossman, 1977), pa tudi neformalnega sektorja v deželah v razvoju. Sivo ekonomijo so odkrili kot splošen pojav, nekatere njene oblike so prisotne povsod, so sistemsko indiferentne, kot rezultat splošne krize dosedanjih gospodarskih mehanizmov in države v obeh sistemih. Seveda so prisotne tudi razlike, tako pri razlogih za širjenje sive ekonomije, pri njenih oblikah in obsegu ter pri učinkih, zlasti pri dolgoročnih sistemskih učinkih, manj pri neposrednih alokacijskih, stabilizacijskih in delitvenih učinkih. Zaradi povezav med uradnim gospodarstvom in sivo ekonomijo se postavlja tudi vprašanje, ali gre za komplementarni dejavnosti ali pa se med njima pojavljajo konflikti, če se neuradna dejavnost pojavlja kot parazitska oblika.

V Jugoslaviji se je aktivnost prebivalstva na področju sive ekonomije izrazito intenzivirala z gospodarsko krizo v osemdesetih letih, z značilnim ignoriranjem zakonov in predpisov, s sorazmerno nizko davčno moralo. Za gospodarski prostor Italije, Jugoslavije in Madžarske je po ocenah ekonomistov značilen nadpovprečni obseg sive ekonomije. Jugoslovansko prebivalstvo je na upadanje realnih osebnih dohodkov od dejavnosti v uradnem gospodarstvu v osemdesetih letih reagiralo:

- z iskanjem možnosti varčevanja v gospodinjstvih, z večjo vlogo družine, kar je predvsem kratkoročen ukrep,
- z večjo iniciativo in podjetniškim delovanjem v družbenem in zasebnem sektorju, kar ob dosedanem sistemu, zakonodaji, ekonomski politiki in nesposobni družbeni klimi ni pomenilo dosti, ter

¹ Ker je siva ekonomija naraščala tako po absolutnem obsegu kot v razmerju do formalnega sektorja, sta jo D. Cassel in E. U. Cichy (1986, str. 20) imenovala »panoga rasti«. V sicer stagnantnih razmerah z vrsto gospodarskih, socialnih in političnih problemov je ta dejavnost po oceni opazovalcev hitro naraščala, kar je značilno tudi za Jugoslavijo.

– z večjo dejavnostjo v sivi ekonomiji, kjer so gospodinjstva iskala ugodnejše možnosti »družinskega projekta preživetja«.²

1. Pojem sive ekonomije in njeno mesto v ekonomski dejavnosti prebivalstva

1.1. Siva ekonomija je razširjena po vsem svetu kot nek »transsistemski« pojav, ki pa ima določene značilnosti v okviru posameznih gospodarstev. V *razvitih tržnih gospodarstvih* se za dejavnosti (transakcije) sive ekonomije poudarja:

– da so dejavnosti *neregulirane*, saj so prikrite in se tako izogibajo številnim zakonom in predpisom,

– da so *neobdavčene* oziroma udeleženci ne plačajo raznih prispevkov za socialno zavarovanje (ali prijavljajo nižje zneske in plačajo manjše davke), torej golju-fajo državne organe,

– uradna statistika jih običajno *ne meri in ne registrira*, zato je uradni družbeni produkt podcenjen, podatki o gospodarski dejavnosti pristranski in ukrepi ekonomske politike pogosto neprimerni.

Običajno se v sivo ekonomijo uvrščajo dejavnosti, ki so prikrite, kršijo določene legalne norme in predpise, delo pa se opravlja kot plačano delo, kot pridobitna dejavnost.³

V *socialističnih državah* so opredelitve drugačne, poudarja se predvsem razlika med »drugim« ter formalnim, planskim gospodarstvom. Tako je G. Grossman (1982, str. 245) uvrstil v »drugo« gospodarstvo dejavnosti, ki izpolnjujejo enega od dveh kriterijev, in sicer:

– da potekajo neposredno za zasebno korist,

– da so po kakšnem pomembnem vidiku v nedvoumnem nasprotju z veljavno zakonodajo.

D. O'Hearn (1980, str. 218–219) je menil, da je ta definicija preozka, ker ne upošteva pomena planiranja v uradnem gospodarstvu, zanj je za prikrito dejavnost bistveno:

– da ni izrecno upoštevana v procesu planiranja in

– da ni uradno priznana kot del narodnega gospodarstva.

Večji del prikrite dejavnosti, ne pa vsa, poteka običajno preko trga. Pomembno za socialistične države je dejstvo, da se prikrita dejavnost pojavlja *tudi v okviru socialističnega sektorja*, ki brez nje sploh ne bi mogel učinkovito delovati.⁴ Zato je R. E. Ericson (1984, str. 1–2) uvrstil v paralelno dejavnost vse gospodarske dejavnosti, ki niso povsem v skladu s koncepcijo in normami centralnoplanskega socialističnega gospodarstva, ne glede na sektor ali gospodarski subjekt, ki se z njimi ukvarja. M. Marrese (1981, str. 54–55) daje široko opredelitev, da gre za »neregulirane dejavnosti v okviru državnih ali združenih organizacij ter za vse oblike privatne pollegalne in ilegalne dejavnosti«, kar pomeni neregularnost, tudi določeno nelegalnost, neplanskost in koristoljubje, ni pa omejeno s tržnostjo ali privatnostjo. B. Balassa (1982, str. 29) pa je običajne dejavnosti sive ekonomije uvrstil v »drugo« gospodarstvo, izrazito ilegalne, tudi kriminalne dejavnosti pa v »tretje« gospodarstvo.

² Glej širše o tem v M. Glas (1987).

³ Pri avtorjih se pojavlja več kriterijev razvrščanja dejavnosti, npr. (a) statistična (ne)registriranost, (b) tržnost ali netržnost, (c) legalnost, pollegalnost (dovoljene dejavnosti, ki se izogibajo plačilu dajatev ali raznim predpisom) ter ilegalnost (prepovedane, kriminalizirane dejavnosti). Razvrščanje je še vedno različno, glej npr. J. Skolka (1984, str. 29), S. Smith (1986, str. 9).

⁴ Glej D. K. Simes (1975, str. 91), J. R. Millar (1981, str. 119–120).

Ob takšni raznovrstnosti pogledov, divergenci definicij ali kriterijev, je težko najti skupen kriterij, neodvisen od sistemskih značilnosti. D. Cassel (1985, str. 5) meni, da je uporaben edino kriterij »neregistrirano ustvarjanje (nove) vrednosti«, po katerem se v »gospodarstvo v senci« uvrstijo vse gospodarske dejavnosti, ki prispevajo k skupnemu gospodarskemu ustvarjanju vrednosti v neki deželi, vendar pa jih družbeno računovodstvo ne zajema in zato tudi ne vključuje v narodnogospodarski račun proizvodnje in narodnega dohodka. Po njegovem mnenju je med ekonomisti takšen pristop že znan, konvencionalno sprejet. Definicija vključuje vse gospodarske dejavnosti, ki so usmerjene na pridobitnost ali zadovoljevanje lastnih potreb, ki so legalne ali ilegalne, povezane z izogibanjem dajatvam oziroma so dajatev oproščene, itd. Po konvencijah družbenega računovodstva ta definicija izključuje gole finančne ali premoženjske transferje (prerazdelitev brez ustvarjanja nove vrednosti), pa tudi ilegalna ali kriminalna dejanja, ki tudi ne ustvarjajo nove vrednosti. Za kapitalistična tržna gospodarstva imamo tako naslednjo strukturo dejavnosti:

A – družbeni produkt, ki naj bi se po sistemu družbenih računov registriral, vendar ni vključen, ker se dejavnost prikriva

B – dejavnosti, ki so po konvencijah praviloma izločene iz družbenega produkta.

1.2. Jugoslavija v svoji heterogeni gospodarski strukturi združuje elemente sive ekonomije iz razvitih kapitalističnih gospodarstev, paralelnega gospodarstva iz socialističnih držav in neformalne dejavnosti iz držav v razvoju. Prebivalstvo se zateka k neuradni dejavnosti (1) zaradi ohranjanja (realnega) toka prejemkov oziroma ravni realne porabe, (2) zaradi ohranjanja realne vrednosti premoženja in (3) zaradi izogibanja počasnosti, togosti in neživljenjskosti vrste pravil in omejitev

ter neučinkovitosti dela javnih služb.⁵ Zaradi prenормiranosti in birokratizacije se tudi družbeni sektor pogosto zateka k neuradni dejavnosti, da lahko učinkovito posluje. Sicer pa je I. Bičanić (1987) navedel naslednje razloge za delovanje in širjenje neuradne, prikrite dejavnosti prebivalstva v Jugoslaviji:

(1) *dolgoročni trendi rasti in dosežena raven razvitosti*: jugoslovansko gospodarstvo zaostaja za drugimi evropskimi državami in s svojo gospodarsko strukturo ne zagotavlja ustrezne ponudbe dobrin in storitev ter zadovoljivega osebnega in družbenega standarda. Na prikrto dejavnost prebivalstva vpliva zlasti:

– da se ni spremenil položaj Jugoslavije v razvrstitvi evropskih držav, razlike v regionalni razvitosti so se celo povečale,

– da je zelo številna skupina »mešanih«⁶ gospodinjstev, ki povezujejo obdelovanje zemlje in zaposlitev v družbenem sektorju.⁶

– obsežna notranja migracija in odhod delavcev v tujino je spodbudil sivo ekonomijo, saj se migranti bolj vključujejo v neuradne dejavnosti zaradi zaslužka, obsežno je ilegalno prekupčevanje s tujo valuto.

(2) *»samoupravna paradigma«⁷ in njeno uveljavljanje*: nedodelana zasnova naše gospodarske ureditve in dogmatski odnos do drugačnih lastninskih in organizacijskih struktur spodbuja prikrte dejavnosti, zlasti zaradi malomarnega odnosa do družbene lastnine, njene uporabe v privatne namene,⁷ zaradi kompliciranosti sistema dogovarjanja ter obsežnega sistema normiranja, s katerim je skušala družba podpirati in ščititi zamišljeni družbeni model, razkorak s potrebami stvarnosti pa širi kanale neformalnega delovanja in odločanja.

(3) *gospodarska kriza v osemdesetih letih*, ki je doslej najdaljša in najbolj globoka kriza jugoslovanskega gospodarstva, je povzročila obsežen padec blaginje prebivalstva, ki se zato zateka k sivi ekonomiji:

– za velik del prebivalstva, zlasti mestnega in delavskega, je kriza pomenila obubožanje, pavperizacijo, zato skuša z dodatnimi zaslužki doseči sprejemljivo raven potrošnje;

– zaradi nizkega zaslužka in pretiranega egalitarizma v notranjih delitvenih razmerjih so upadle spodbude za redno delo;

– nesmotna in nestrokovna ekonomska politika je z vrsto ukrepov (omejevanje osebnih dohodkov, nesmotna politika obrestnih mer in tečaja dinarja, vrsta omejitev gospodarske dejavnosti) spodbudila mnoge prikrte dejavnosti, tudi zaradi občasnega pomanjkanja pomembnih dobrin in storitev;

– padec delovne discipline, absentizem, itd.

V teh okoliščinah preobremenjeno gospodarstvo in prebivalstvo iščeta *ventile za učinkovitejše posamično delovanje v prikriti, neregularni dejavnosti*, v kršenju ali izogibanju predpisom in raznim fiskalnim bremenom, zato je razumljivo, da se obseg prikrte gospodarske dejavnosti absolutno in relativno povečuje. Prav zato v praksi srečamo sicer pavšalne ocene o velikem in rastočem obsegu sive ekonomije, ki naj bi ustvarjala med 20 in 40 odstotki družbenega proizvoda.

1.3. Zaradi raznovrstnosti prikrte dejavnosti je vprašanje, kaj šteti v sivo

⁵ I. Bičanić (1988, str. 168).

⁶ V tej skupini gospodinjstev je prikrta dejavnost izrazita, kaže se (a) v absentizmu v družbenih podjetjih, v lažnih bolniških odsotnostih ali dopustih v času sezonskih kmečkih del, (b) sicer skromen in nestalen presežek kmetijske produkcije se vključuje v neuradne blagovne tokove, (c) med temi gospodinjstvi je precejšnja izmenjava delovne sile pri opravljanju kmečkih del.

⁷ Drobna kraja družbenih sredstev je postala »način življenja«, podobno kot odnos do državne lastnine v realnem socializmu, ob krizi je to tudi rezultat padca morale in neustrezne odgovornosti vodilnih delavcev in politikov (I. Bičanić, 1987, str. 7).

ekonomijo v jugoslovanskih razmerah. Sociologi so v svojih raziskavah uveljavili pojem *neformalnega dela in neformalnih dejavnosti*, kjer pa je razmerje do sive ekonomije pogosto nejasno. Zato K. Boh (1988, str. 83) navaja, da »neformalno« proizvodnjo nekateri imenujejo sivo, alternativno, črno, neregularno, vendar pri tem ne gre za enovit, istovrsten pojem in med naštetimi termini gotovo ne gre za identične oblike dejavnosti. Sicer pa v okviru neformalnega dela razlikuje I. Svetlik (1988, str. 21) vrsto oblik dela, ki vse gotovo ne sodijo v sivo ekonomijo.

S. Kukarjeva in M. Simončič (1984, str. 70) uvrščata v sivo ekonomijo »tisti del pridobitnih dejavnosti, ki ga uradne statistične službe ne zajemajo«, kar je običajna definicija v tržnih gospodarstvih, le da ne poudarjata utaje davkov kot ključnega motiva sive ekonomije, čeprav njuna opredelitev tudi predpostavlja utajo. Podobno je po zahodni literaturi povzel opredelitev J. Jerovšek,⁸ češ da gre za »sklop vseh privatnih gospodarskih aktivnosti, ki ustvarjajo v celotnem gospodarstvu določeno vrednost, ki v družbenem proizvodu statistično ni zajeta«. ⁹ Ta definicija je podobna tisti pri D. Casselu (1985), vendar potem Jerovšek vključuje v sivo ekonomijo vse dejavnosti izven uradnega gospodarstva, tako samooskrbne kot druge, od države prepovedane dejavnosti (podzemno gospodarstvo?), čeprav hkrati govori o »sivi ali podzemni ekonomiji«, ¹⁰ s čimer samooskrbno dejavnost naknadno dejansko izključuje.

Vsebinsko je boljša definicija S. Kukar in M. Simončiča (1984, str. 116), da sestavljajo sivo ekonomijo »vse vrste neregistriranih dejavnosti, ki jih opravlja posameznik z namenom, da pridobi dohodek«. Podobna je definicija skritega gospodarstva kot »dopolnilne pridobitne dejavnosti, ki jo opravljajo posamezniki praviloma izven rednega delovnega časa kot dejavnost, s katero pridobivajo dodatni zaslužek oziroma si z njo izboljšujejo življenjsko raven«. Vsekakor je siva ekonomija dejavnost, ki je v funkciji proizvodnih in potrošnih aktivnosti prebivalstva, ki mu (1) omogoča dopolnilni, nekaterim celo osnovni zaslužek, (2) izboljšuje ponudbo in preskrbo, zlasti na področju storitev ter (3) deluje kot družbenoekonomski blažilec socialne stiske vse večjega dela prebivalstva.

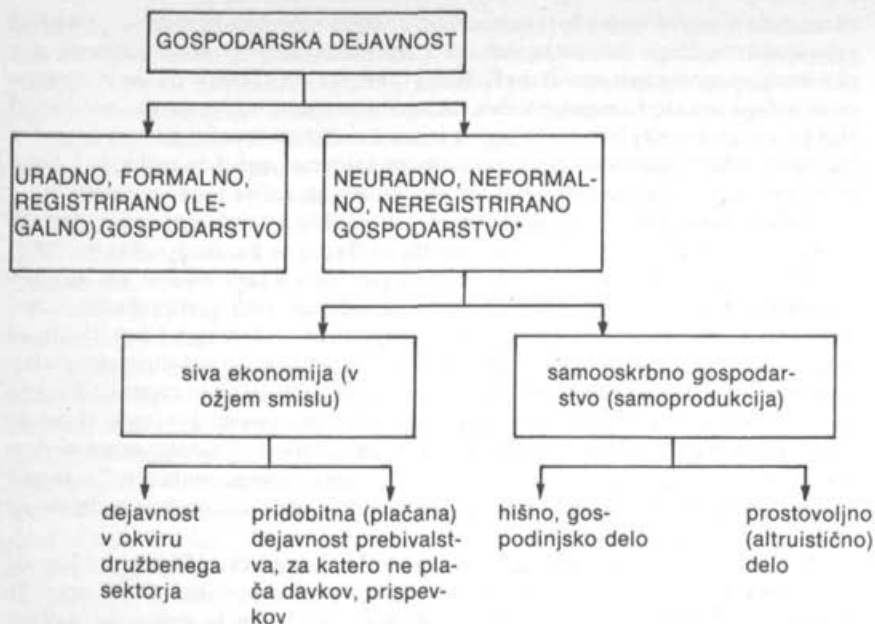
1.4. Za opredelitev sive ekonomije je smiseln *element neregistriranosti in pridobitnosti*, opravljanje dejavnosti v neposredno korist posameznika ali gospodinjstva, ki se skuša izogniti predpisom ali dajatvam, vendar moramo vključiti tudi prikrito dejavnost v okviru družbenega sektorja ali v povezavi z njim. Mislim, da je v jugoslovanskih razmerah primerna naslednja razčlenitev gospodarske dejavnosti: (glej grafikon na str. 622).

S takšno razčlenitvijo uvrščamo v sivo ekonomijo prikrito dejavnost v družbenem sektorju in pri prebivalstvu, vendar izključujemo samooskrbno dejavnost, kjer ustvarja gospodinjstvo dobrine in storitve izključno za lastno porabo. Seveda je v praksi težko dosledno razlikovati obe obliki dejavnosti, ker se prepletata – če neko gospodinjstvo zamenja z drugim zelenjavo z vrta npr. za storitve pri popravilu avta, gre za sivo ekonomijo, če pa isto zelenjavo samo poje, gre za samooskrbno dejavnost.

⁸ J. Jerovšek, Moč sive ekonomije, Delo, 12. 3. 1988 (sobotna priloga), str. 32.

⁹ I. Bičanić (1988, str. 155) je pri svojem pojmu »neuradnega« gospodarstva nekaj bolj selektiven, saj zajema »tiste gospodarske dejavnosti, ki niso zajete v uradnih podatkih o jugoslovanskem gospodarstvu, ki pa jih lahko hkrati imamo za »strukturno vgrajene« v gospodarstvo«, z dodatno omejitvijo, da gre za pomembne, ne pa slučajne, neredne nezakonite dejavnosti. Pri Bičaniću je pozornost usmerjena na prikrito, neuradne dejavnosti v družbenem sektorju, ki jih drugi avtorji zanemarjajo, saj se usmerjajo predvsem na dejavnost prebivalstva.

¹⁰ J. Jerovšek, prav tam, str. 32. Jerovšek je nenatančen tudi tedaj, ko govori o »uradni privatni ekonomiji ali drobem sektorju gospodarstva«, čeprav se v drobno gospodarstvo uvrščajo tudi enote iz družbenega sektorja.

* Možni izrazi so: alternativno, paralelno gospodarstvo, gospodarstvo v senci, morda siva ekonomija v najširšem smislu.

2. Metodološki pristop k preučevanju sive ekonomije

2.1. Siva ekonomija je takšna dejavnost, ki se izogiba, upira ugotavljanju, registriranju, merjenju, zato jo je težko empirično preučevati, saj gre za paradoks »merjenja nemerljivega«. ¹¹ Izmeriti skušamo dejavnost, ki se sicer izogne formalnemu zajemanju uradne statistike, dejavnost, ki jo skušajo udeleženci prikriti, da bi se izognili davkom ali raznim predpisom. Možno je le *posredno ocenjevanje*, ki mora vselej računati z nepopolnimi, nezanesljivimi, pristranimi ocenami. Čeprav se je v osemdesetih letih izoblikovalo več metod, lahko pri vsaki od njih ugotovimo vrsto slabosti, tako da nobena od njih ni zanesljiva, najboljša in tudi dvom v ocene je vselej upravičen. ¹²

Metode merjenja lahko razvrstimo v dve skupini. Pri prvih metodah ocenimo *obseg vsake od aktivnosti*, ki jih uvrščamo v sivo ekonomijo in te ocene seštejemo v oceno skupnega obsega neregistrirane dejavnosti. Seštevek bo običajno le približna ocena, saj bodisi nismo zajeli vseh oblik prikrite dejavnosti zaradi njihove raznovrstnosti in pomanjkljivih podatkov za nekatere med njimi, bodisi so posamezne ocene netočne. Pri drugi skupini metod ocenimo *zgolj skupni (agregatni) obseg sive ekonomije*, ne da bi jo poskušali razčleniti in oceniti obseg posameznih dejavnosti. Agregatna ocena temelji na »sledovih«, ki jih pušča prikrita dejavnost

¹¹ P. Mattera (1985, str. 40).

¹² Prav nič težko ni najti šibkih točk posameznih metod, seveda pa je zaradi gospodarskega pomena sive ekonomije smotno priti do neke stvarne ocene njenega obsega.

bodisi v dogajanju na trgu delovne sile, bodisi v gibanju različnih monetarnih agregatov.¹³ Prednost prve skupine metod je v podrobnejši analizi sestavin sive ekonomije, v socialnoekonomski strukturi udeležencev v sivi ekonomiji, vendar je zanje verjetnost netočne, podcenjene skupne ocene nedvomno velika.

Pri ocenah sive ekonomije so zaradi prikrivanja dejavnosti in posrednega ocenjevanja značilne bistvene razlike v ocenah za posamezno državo pri uporabi različnih metod (ali le pri uporabi alternativnih predpostavk o posamezni dejavnosti), zato je upravičen dvom v zanesljivost, objektivnost ocenjevanja. V zadnjem času se kritično ocenjujejo zlasti ocene iz gibanja monetarnih agregatov, ki so sicer dale najvišje ocene obsega sive ekonomije in so jih raziskovalci pogosto uporabljali ter tehnično precej izpopolnili.¹⁴ V takšnih okoliščinah je smotrno, da skušamo oceniti obseg sive ekonomije z različnimi metodami, pri čemer skušamo tudi podrobneje preučiti posamezne oblike prikrite dejavnosti.

2.2. V Jugoslaviji poleg dela S. Kukar in M. Simončiča (raziskavi v letih 1984 in 1986, prikazani v 1988) nimamo empirične študije, ki bi dala zanesljivo oceno obsega sive ekonomije. Temeljni ugotovitvi Kukarjeve in Simončiča sta naslednji:

(a) obseg sive ekonomije je po oceni na temelju stopnje aktivnosti delovno sposobnega prebivalstva v Jugoslaviji *sorazmerno velik* (v mednarodnih primerjavah so ocene največkrat v intervalu 5–15% družbenega produkta) in *izrazito naraščala*, od 4,4–6,6% družbenega produkta leta 1961, 12,2–18,2% leta 1971 na kar 16,6–24,9% leta 1981;¹⁵

(b) obseg sive ekonomije je *po regijah različen*, povezan z ravniyo razvitosti, in sicer je po metodi determinant in indikatorjev ocenjeno, da je obseg večji od jugoslovanskega povprečja na Kosovem, Makedoniji, Črni gori, Bosni in Hercegovini ter Srbiji brez pokrajin (zlasti zaradi nezaposlenosti in slabše preskrbe v uradnem gospodarstvu), nižji pa v Hrvaški, Vojvodini in Sloveniji.

2.3. Oblike sive ekonomije in njihov obseg med delavci, zaposlenimi v družbenem sektorju, sem v letu 1988 ocenil *na temelju ankete med vodji kadrovskih služb v organizacijah združenega dela* (uporabimo sedanji termin podjetja). Izbral sem 500 podjetij iz vseh dejavnosti, različne velikosti, organizacijske strukture in poslovne uspešnosti. Podjetja so vrnila 173 ustrezno izpolnjenih vprašalnikov, 34,6% odposlanih, kar je za tovrstno anketo zadovoljiv delež.¹⁶ Anketa temelji na hipotezi, da so kadrovske službe po svojem položaju najbolje informirane o dejavnosti delavcev. Tako gre v anketi za *najbolj kvalificirano, strokovno subjektivno oceno*. V prihodnje bo smiselno primerjati to oceno z drugimi ocenami, zlasti iz ankete o porabi časa v okviru reprezentativne ankete o prihodkih in potrošnji gospodinjstev.

(Se nadaljuje)

¹³ Glej o teh metodah v M. Glas (1988).

¹⁴ Glej kritiko pri S. Smith (1986). Za Jugoslavijo sta takšno metodo zavrnila Kukarjeva in Simončič (1988, str. 132–33), ki opozarjata na velike spremembe v denarnem poslovanju prebivalstva v zadnjih desetletjih, zaradi katerih so te ocene povsem nezanesljive.

¹⁵ S. Kukar, M. Simončič (1988, str. 137).

¹⁶ Podatki o strukturi vzorca slovenskih organizacij združenega dela so v M. Glas (1988b).